

KİTAP DEĞERLENDİRMESİ / BOOK REVIEW

**Öznur Özdemir. *Abbâsî İhtilâli Modern Dönem
Batı Literatürü: Teoriler & Ekoller.*
İstanbul: Küre Yayınları, 2020, 303 sayfa.**

Nagihan DOĞAN*

Abbâsî ihtilali erken dönem İslâm tarihine yönelen tarihçilerin en çok ilgilendikleri ve anlamaya çalıştıkları konuların başında gelir. İhtilal hakkındaki rivayetlerin çeşitliliği ve kendi aralarındaki tezatlığı, konu üzerine çalışan tarihçilerin neden, nasıl ve kim sorularına bazen taban tabana zıt cevaplar vermelerine sebebiyet vermiştir. Öznur Özdemir'in 2019 tarihli doktora tezinin kitaplaştırılmış hâli olan çalışma, bu cevapları tartışma hedefiyle Abbâsî ihtilaline değil Abbâsî ihtilali tarihçiliğine odaklanmaktadır. Yazar burada Abbâsî ihtilalinin detaylı ve kronolojik bir anlatımını vermek yerine, onun hangi motivasyonla, hangi koşullar altında ve kimler tarafından gerçekleştirildiğine dair müstakil çalışmalar kaleme alan ya da fikir belirten Batılı tarihçilerin¹ görüşlerini belirli ekoller altında derleyip aralarındaki ortak noktalar ve farklılıkların bir dökümünü sunmayı, kendi deyimiyle Abbâsî ihtilali üzerinden bir tarihçilik haritası çıkarmayı amaçlamıştır.

Çalışmanın plan ve muhtevasını şekillendiren bu ekoller, klasik, revizyonist ve post-revizyonist şeklindedir. Yazarın klasik ekol dediği yaklaşım, G. Van Vloten ve J. Wellhausen tarafından temsil edilmekte olup ihtilali gerçekleştiren başat unsuru İran kökenli mevâlî olarak gösterir. Buna mukabil Abbâsîleri iktidara getiren ihtilal sürecinin Araplar tarafından idare edildiğini ve en geniş katılımın Araplardan geldiğini savunan tarihçiler de vardır. Bu grup çeşitli kaynaklarda revizyonist² olarak isimlendirilmiş, yazar da onlar için bu terimi kullanmıştır. 750 yılında gerçekleşen hanedan değişimini Arap ihtilali olarak takdim eden ilk tarihçi D. Dennett olmuş, sonrasında bu görüş R. N. Frye, C. Cahen, F. Omar, M. A. Shaban, M. Sharon, B. Lewis, J. Lassner, H. Kennedy ve F. Amabe tarafından sürdürülmüştür. Başlıca temsilcileri E. Daniel, P. Crone, S. Agha, M. Zakeri ve R. M. Guzman olan ve *new revisionist*, *post-Wellhausen* ya da *pre-revisionist* olarak isimlendirilen son ekol için yazar

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. nagihan@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8769-2489

1 Yazar değerlendirmeye ve karşılaştırma için eserlerini İngilizce kaleme alan tarihçileri tercih ettiğini, ancak İngilizce yazılmayan eserlerden de literatürde önemli addedilenleri tercümelerine başvurarak çalışmasına dâhil ettiğini ifade etmektedir (s. 17-8).

2 Bazı yerlerde bu ekolden *Arabist* olarak bahsedilmiştir: Patricia Crone, "The 'Abbâsîd Abnâ' and Sâsânid Cavalrymen", *Journal of the Royal Asiatic Society*, 1998, VIII, sy. 1, s. 11; Said Amir Arjomand, "The Revolution Which Toppled the Umayyads. Neither Arab nor 'Abbâsîd" (S. S. Agha), *Iranian Studies*, 2016, XXXIX, sy. 1, s. 116.

post-revizyonist tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Bu grubun Emevî halifeliğini yıkıma götüren süreci başlatan ve sonuçlandıranların mevâlî olduğu varsayımını bazı değişikliklerle yeniden canlandığı görülmektedir.

Kitap önsöz, giriş ve sonuç haricinde üç bölümden oluşmaktadır. Yazar kitabın girişinde (s. 15-33) çalışma konusunu ve yukarıda bahsi geçen ekolleri tanıtmış, çalışma için hangi kaynakları tercih ettiğini ve bazı kaynakları neden dışarıda bıraktığını açıklamıştır. Ayrıca araştırmaya konu olan müellifler hakkında biyografik notlar eklemiş ve onların Abbâsiler ya da Abbâsî ihtilali üzerine kaleme aldıkları çalışmalardan kısaca söz etmiştir.

Kitabın “İhtilalin Davet Safhası” adını taşıyan Birinci Bölümünde (s. 35-122), ihtilal fikrinin ortaya çıkışı, ihtilalin seyri ve propagandası, ihtilal hareketini yöneten kadrolar hakkındaki görüşler üç alt başlık altında ele alınmıştır. “Davetin Ortaya Çıkışı” (s. 35-57) alt başlığı altında Abbâsilerin Emevî hilafetinin kuruluşundan itibaren Alioğulları ile ilişkileri ve Emevîleri hedef alan Şîi isyanlar karşısındaki tutumlarına dair çeşitli yorumlara (destekleme, desteklememe ya da temkinli davranma) yer verilmiştir. Her ikisi de Kureyş kabilesinin Benû Hâşim koluna mensup olan Alioğulları ile Abbâsoğulları arasındaki ilişkiler bağlamında üzerinde en çok kafa yorulan mesele, başta anonim *Ahbârü'd-devleti'l-Abbâsiyye*³ olmak üzere pek çok birincil kaynaktan zikredilen ve Ali b. Ebî Tâlib'in torunu Ebû Hâşim'in ölmeden önce imameti Abbâsî ailesinden Muhammed b. Ali'ye miras bıraktığını söyleyen meşhur rivayetin sahih olup olmadığıdır. Yazar, kitabın bu kısmında Muhammed b. Ali'nin imameti ve hâlihazırda yürütülen bir mücadeleyi Ebû Hâşim'den devralması konusundaki olasılık üzerine düşünen tarihçileri değerlendirmiştir. Vasiyet rivayetinin sahihliğinin tartışmalı olduğunun, ancak Muhammed b. Ali'nin şu veya bu şekilde Ebû Hâşim tarafından yönetilen bir yapılanmayı devraldığı konusunda bir uzlaşmaya varıldığıнын altını çizmiştir. Yazar, vasiyet rivayetinin gerçekliği hakkındaki görüşün hareketi organize edenlerin Araplar mı yoksa İranlılar mı olduğu konusundaki görüşle yakından ilgili olduğunu söylemektedir. Buna göre vasiyet rivayetinin sahih olduğu kabulü ihtilali Şîilikten türemiş Arap kökenli bir hareket olarak görmeye imkân verirken uydurma saymak ihtilalin bir mevâlî hareketi olduğu sonucuna götürür.⁴ Yazar, Abbâsilerin Alioğulları ile ilişkileri konusundaki düşüncelerle ihtilalin gerçek sahiplerinin kim olduğu hakkındaki görüşler arasında da bir ilişki olduğunu düşünmektedir. Buna göre ihtilali mevâlîye ait gösterenler, Abbâsilerin Emevî dönemindeki Şîi isyanlara destek vermedikleri hâlde sonradan harekete dâhil olup Hıran'daki Ali sempatisinden istifade ettiklerini savunmuşken Araplara ait gösterenler Abbâsilerin başından beri bu işin içinde olduklarını ifade etmişlerdir.⁵

3 Bundan sonra kısaca *Ahbâr*.

4 Ne var ki rivayetin sahih olduğunu varsaymak, ihtilale verilen mevâlî desteğinin kaçınılmaz olarak yadsınacağı anlamına gelmediği gibi, rivayetten şüphe etmek de hareketin Şîi kökenlerini görmezden gelmeyi kolaylaştırır.

5 Oysa ihtilaldeki Arap unsurunun rolünü göstermek için Abbâsilerin Emevî aleyhtarlığını çok gerilere götürmeye gerek yoktur. Abbâsilerin en başından beri işin içinde oldukları varsayılsa bile, bu durum mevâlînin ihtilale geniş katılım gösterdiği gerçeği ile çelişmez.

Yazarın aynı alt başlık altında değindiği önemli hususlardan biri, klasik İslâmî literatürde sıklıkla geçen Peygamber'in günün birinde imametın amcaoğullarına (Abbâsiler) geçeceğini haber verdiğine dair rivayetlerin Abbâsilerin meşruiyet çabalarının birer ürünü olarak görülmüş olmasıdır ki gerçekten de ihtilalden sonra Abbâsiler Şii bir imamın başa geçmemiş olmasına içerleyenleri ve meşruiyetlerini sorgulayanları bu argümanla ikna etmeyi denemişlerdir. İhtilal hareketine neden Hâşimiye adının verildiği de tartışmalıdır. Ya Alioğulları ve Abbâsoğullarını içine alan Benû Hâşim ya da Ebû Hâşim adından dolayı hareket bu isimle anılmıştır. Yazarın da ifade ettiği gibi Abbâsilerin en başından beri hareketin içinde olduğunu düşünmek ilk olasılığı, Ebû Hâşim'i destekleyen bir oluşumu devraldıklarını düşünmek ise ikinci olasılığı makul kılmaktadır.

Yazar, "Propaganda Söylemleri" (s. 57-93) alt başlığı altında gizli davet döneminde taraftar toplamak için nasıl bir propaganda yapıldığı sorusuna verilen cevapları, *da'vet*, devlet, *er-Rızâ min âli Muhammed* (Peygamber ailesinden üzerinde ittifak edilen, razı olunan kişi), Ehl-i beyt, Hâşimiye ve son olarak mesih-mehdi kavramları üzerinden değerlendirmiştir. Bu kavramların ne gibi dinî çağrışimleri olduğu ihtilal üzerine çalışan tarihçiler tarafından çok iyi izah edilmiştir. Yazar bu bağlamda örneğin ihtilal hareketi için Peygamber'in İslâm dinine yaptığı çağrı anlamında kullanılan *da'vet* kelimesinin seçilmesinin ihtilalcilerin dinî meşruiyet arayışlarına işaret ettiği gerçeğinin altını çizmektedir. Devlet kelimesindeki dinî çağrışım bu kadar açık olmamakla birlikte bu kelimenin de aynı amaca hizmet ettiğini düşünen tarihçiler olduğunu ifade etmektedir. Yazar sonrasında ihtilal propagandacılarının ya da Abbâsilerin son ana kadar müstakbel imamın kimliğini açıklamayıp onun için sadece *er-Rızâ min âli Muhammed* ifadesini kullanmakla neyi amaçladıklarına dair tahminler üzerinde durmaktadır. Buna göre Abbâsiler Emevîlerden sonra imam olacak kişiden *er-Rızâ* olarak söz ederek Şiâ'nın desteğini almayı ummuşlardır ki yazar kelimenin Şii geleneğe ait olduğunu ifade eden kaynaklar olduğunu söylemektedir. Yazar ayrıca kelimenin imamın kimliğini deşifre etmemesi bakımından hareketin gizliliğine son derece uygun olduğu görüşünü nakletmektedir. *er-Rızâ min âli Muhammed* ifadesi Ehl-i beyt'e işaret etmesi bakımından da Şiîliği çağrıştırmaktadır. Burada bir kez daha Şiâ'dan destek toplama niyeti açığa çıkmaktadır. Ama en önemlisi sloganın, imamın Alioğullarından çıkacağına dair yaygın bir beklenti oluşturmakla birlikte Peygamber'in yakın akrabalarından olmaları bakımından Abbâsilerden de çıkabileceğini sezdirmesidir. Yazar sonuç olarak tarihçilerin geniş bir uzlaşıyla, Abbâsilerin toplumun Peygamber ailesine duydukları sevgi nedeniyle Şiîleri temsil eden *er-Rızâ*, Ehl-i beyt ve Hâşimiye gibi kavramları kendilerine mal ettikleri kanaatinde olduklarını söylemektedir. Propaganda bahsi, yine geniş kabul gören bir düşünce olarak Abbâsilerin iktidara gelebilmek için toplumda son derece popüler olan kurtarıcı (mehdi) inancından istifade etmelerinden ve iktidara geldikten sonra bu inançla uyumlu bir imaj çizmeye özen göstermelerinden söz ederek kapatılmaktadır.

Birinci Bölüm'ün "Teşkilatlanma" (s. 93-122) alt başlığı altında ihtilal çalışmaları için neden Horasan bölgesinin seçildiği, ihtilali yöneten kadroların kimlerden oluştuğu ve bunlar

arasında nasıl bir ilişki olduğu sorularına verilen cevaplar tartışılmaktadır. İlk sorunun cevabı Orta Çağ kaynaklarında etraflıca açıklanmış olup modern çalışmalar da bu izaha sadık kalmışlardır. Buna göre Horasan'ı cazip kılan şey, onun Hicaz, Şam, Kûfe ve Basra'dan farklı olarak İslâm toplumundaki dinî-ideolojik bölünmelerden daha az etkilenmiş bir bölge olmasıdır. Yazardan öğrendiğimize göre Mısır ve İfrıkiyye'nin neden düşünülmediği üzerine de kafa yorulmuş, bazı tarihçiler bu durumu Mısır'ın Şam'a yakın olması ve Berberiler arasında Hâriciliğin yaygınlığıyla izah etmişlerdir. Yazar sonrasında ihtilalciler için neden *nakib* (vekil), *nazir* (benzer, eş) ve *dâ'i* (davetçi) gibi unvanların tercih edildiğine dair çeşitli yorumlar sunmuştur. Buna göre Peygamber'in "havarileri" gibi *nakib*lerin sayısının da on iki olması ve ihtilal propagandacılarına Kur'an'ın Peygamber için kullandığı kelimelerden biri olan *dâ'i* denmesi, ihtilale dinî meşruiyet kazandırmak için yapılmış tercihler olarak göze çarpmaktadır. Yazar ayrıca ihtilalcilerin bir araya gelmek için ne gibi yöntemler (örn. ticaret ve hac yolculuğu) kullandıklarına dair tespitleri aktarmış, tarihçilerin ihtilalin finansal yönü hakkında detaya girmediklerini ifade etmiştir.

Teşkilatın lider kadrosu bahsinde ise başta Ebû Müslim, Ebû Seleme ve Hıdâş olmak üzere ihtilal hareketinde görev almış kişiler hakkındaki değerlendirmeler, bu kişilerin kökenleri, Şîa ile ilişkileri, ihtilal kadrosu içindeki konumları, sahip oldukları güç ve etki, birbirleriyle münasebetleri, hangi vasıflarından dolayı harekete dâhil edildikleri hakkındaki düşünceler aktarılmıştır. Bu noktada en geniş bahis Ebû Müslim'e ayrılmış, onun ihtilal kadrosuna ne zaman ve nasıl dâhil olduğu, harekete nasıl bir yön verdiği, samimi bir Müslüman olup olmadığı ve bilhassa kökeniyle ilgili varsayımlar ele alınmıştır. Yazar, Ebû Müslim'in kökeni hakkındaki belirsizliğe dikkat çekmekte ve bunun olası sebeplerine dair görüşleri sunmaktadır. En yaygın kanı, kendisi daha hayattayken kasıtlı olarak kökeni ve geçmişini gizlediği, herhangi bir kabile ya da soyla anılmadığı için etnik köken ve dinsel inanış bakımından farklılık arz eden topluluklardan taraftar toplamayı başardığıdır.

"İhtilali Gerçekleştiren Ana Unsur" başlıklı İkinci Bölüm'de (s. 123-226), Arapların mı yoksa İranlı mevâlinin mi ihtilali yönettiği ve sonuçlandırdığı ve bu grupların hangi nedenlerle ihtilale katıldığı sorularına verilen cevaplar "Mevâlî Tezi" (s. 125-172) ve "Arap Tezi" (s. 172-226) alt başlıkları altında tartışılmaktadır. Bu konunun Abbâsî ihtilaline dair çalışmalardaki en ihtilafli konu olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıdaki sorulara verilen cevaplar, ihtilal hakkında yazarın kullandığı üçlü ekol ayrımını belirlemiştir. Yazarın da belirttiği gibi ihtilal hem Araplardan hem de mevâliden destek görmüştür; fakat belirleyici faktörün hangisi olduğuna dair iki zıt görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri Abbâsîlerin iktidara gelmesi ile birlikte mevâlinin durumundaki düzelve ve hükümet kadrolarındaki etkinliğinden yola çıkarak onu ihtilalin ana unsuru olarak kabul eden görüştür. Burada Ebû Müslim'in destekçilerinden çoğunun İranlı köylüler olduğu, Horasan'a yerleşen Arap nüfusun İran nüfusuyla boy ölçüşemeyeceği, dolayısıyla bölgedeki Arapların böylesi bir ihtilali yürütecek güce sahip olmadıkları savunulmaktadır. Bu tez klasik ve post-revizyonist ekollerin temsilcilerine aittir. Ancak yazara göre bu iki ekol, mevâlinin ihtilale katılma sebebi hakkındaki yaklaşımları

bakımından ayrışır: Klasik ekol -özellikle de Van Vloten- mevâlinin milliyetçi ve Arap karşıtı duygularla harekete geçtiğini savunup ihtilali Arap idaresine karşı İranlıların milli mücadelesi olarak görürken post-revizyonist ekol yazarın deyimiyle mevâlinin ihtilale katılım sebebini milli duygulara hasretmeyip meseleyi çok yönlü ele almış, örneğin ağır vergi yükü altında ezilen mevâlinin Araplarla eşit sosyal ve ekonomik ayrıcalıklara sahip olma motivasyonu üzerinde durmuştur.

En açık hâliyle ilk kez Dennett tarafından savunulan ve revizyonist ekol olarak tanımlanan diğer görüş ise Arap olmayan Müslümanların Emevî hilafetini yıkmaya muktedir bir güç oluşturmadıkları, ihtilale katılmış olsalar bile rollerinin mevlâsı oldukları Arap kabilelerin destekçisi olmaktan öteye gidemediği ve ihtilaldeki belirleyici rolün Araplara ait olduğu iddiası üzerine kuruludur. Yazara göre revizyonistlerin karşı çıktıkları nokta, mevâlinin ihtilaldeki etkisinin abartılması ve savaştı Arap kabilelerin ihtilale verdikleri desteğin görmezden gelinmesidir. Revizyonistler Emevî devletinin yıkılışını mevâlinin maruz kaldığı haksızlıklardan ziyade -ki örneğin Dennett'e göre mevâlinin ihtilale kitlesel bir katılım göstermesi için hiçbir neden yoktu- Arap kabileleri arasındaki çekişmelerle ve bu kabilelerden bazılarının hükümetin politikalarından duyduğu rahatsızlıkla açıklamışlardır. Onlara göre Ebû Müslim'in ihtilal ordusu için kullanılan *ehlü'l-Horâsân* tabiri, içinde Arapların da olduğu bir topluluğa işaret etmektedir. Zira Emevîlerin profesyonel ordusuyla savaşacak askerler, İranlı köylülerden ziyade savaş tecrübesi olan Arap kabileleri arasında bulunabilirdi. Revizyonistlere göre Horasan'a yerleşen Arap kabilelerin (özellikle Yemenîler ya da güney kabileleri) Emevî hükümetinden hoşnutsuzluk sebebi şudur: Mezkûr kabileler bölgeye yerleştikten sonra tarım ve ticarete yönelmiş, yerli halkla kaynaşmış ve seferlere katılmakta gönülsüz davranmaya başlamışlardır. Bu durumda bölgeye atanan valiler kabileler arasındaki güç dengesini bozmakta tereddüt etmemişler, neticede Yemenîler sahip oldukları ayrıcalıkları kaybetmiş ve mevâlî gibi muamele görür hâle gelmişlerdir. İşte onların Emevî hükümetine karşı ayaklanmaları hem kaybettikleri imtiyazlarını yeniden kazanmak hem de kaynaştıkları yerli halkın maruz kaldığı haksızlıkları gidermek içindir. Anlaşılan o ki revizyonistler mevâlinin Emevî döneminde yaşadığı sıkıntıların, klasik ve post-revizyonist ekol tarihçileri de Arap kabile çekişmelerinin ve Yemenîlerin Emevî hükümetiyle arasının iyi olmadığını farkındadırlar. Ancak revizyonistler Arapların, diğer iki ekol tarihçileri ise mevâlinin hoşnutsuzluklarını, dolayısıyla ihtilale katılma motivasyonlarını öne çıkarmışlardır.

Kitabın "İhtilal Sonrası Meşruiyet Problemi" başlığını taşıyan Üçüncü Bölümü (s. 227-265), yazarın kendi deyimiyle Abbâsîlerin ihtilal sonrası süreçteki icraatlarına bakarak ihtilalin sebeplerini anlamaya çalışan tarihçilerin görüşlerini aktarmaktadır. Yazar üst başlığın altında yeniden "Meşruiyet Problemi" (s. 228-244) adını verdiği bir alt başlık açmıştır. Abbâsîlerin ihtilal sonrası meşruiyet söylemleri kapsamlı şekilde çalışılmış ve çok az noktada ihtilafa düşülmüş bir konudur. Yazarın da işaret ettiği gibi, Abbâsîler iktidara geldikten sonra bilhassa Şi'a'nın hilafetteki hak iddialarını çürütmeye yönelik bir meşruiyet söylemi geliştirmişlerdir. Aslına bakılırsa bir süre imametinin Şi'a'dan vasiyet yoluyla alındığı iddiasını canlı

tutmuşlar, dolayısıyla Şiiilik ile olan bağlarını tam olarak koparmamışlardır. Ancak kısa süre sonra (yaygın görüşe göre üçüncü Abbâsî halifesi el-Mehdi zamanında) vasiyet argümanından vazgeçmiş ve imametın kendilerine doğrudan doğruya Peygamber'den tevarüs eden bir hak olduğunu iddia etmişlerdir. Buna göre Peygamber'in en yakın akrabaları onlardır; Fâtıma'nın soyundan gelenler imamete mirasçı olamaz, zira soy kız çocuğundan devam etmez. Üstelik Peygamber de imametın günün birinde amcaoğullarına geçeceğini haber vermiştir. Kitapta bu iddiaların, Abbâsîlerin artık Şiiilik ile olan bağlarını önemli ölçüde kopardıkları ve Sünnîliğe meylettikleri yeni bir safhaya işaret ettiği söylenmektedir. Öte yandan Abbâsîlerin dinî meşruiyet arayışları kullandıkları hükümdarlık lakaplarına da yansımıştır. Kitabın bu bölümünde Abbâsî halifeleri tarafından kullanılan, bir kısmı mesiyaniğe çağrışıma sahip bu hükümdarlık lakaplarına da değinilmektedir.

Yazar "Meşruiyeti Tesis İçin Verilen Siyasî ve Askerî Mücadele" (s. 245-265) alt başlığı altında, ilk Abbâsî halifesinin göreve gelişinden, Abbâsîlerin zamanında birlikte çalıştıkları bazı dava ortaklarını ortadan kaldırmalarından ve mevâlinin durumundaki düzelmeye işaretlerinden biri olan istihdam politikalarından bahsetmiştir. Ancak burada başlıkla içerik arasında bir uyum sorunu bulunmaktadır, zira bu üç bahisten sadece sonuncusu meşruiyet tesisine yönelik olabilir. Ebû'l-Abbâs'ın halife oluşu ve başta Ebû Müslim ile Ebû Seleme olmak üzere yeni hükümet için tehdit oluşturduğu düşünülen kişilerin ortadan kaldırılması, tersine meşruiyet problemi yaratmış hadiselerdir. Nitekim yazar bir yerde Abbâsîlerin Ebû Müslim ve Ebû Seleme'nin infazlarını meşru gösterebilmek için onlar hakkında birtakım olumsuz rivayetler türettiklerini belirtmektedir.

Yazar Abbâsîlerin istihdam politikasını ele alırken bir kez daha revizyonist ekol ile diğer iki ekolü karşı karşıya getirir. Buna göre revizyonistlerin Abbâsî hükümetinde Arapların etkin oluşunu savunmaları 750 yılında gerçekleşen şeyi bir Arap ihtilali olarak görmeleriyle uyumludur. Diğer iki ekol ise yeni yönetimde mevâlinin güç ve etkinliği üzerine yaptığı vurguyla göze çarpar ki bu da onlar açısından Abbâsîleri iktidara getiren sürecin bir mevâlî ihtilali olduğunun kanıtıdır.

Kitabın "Değerlendirme ve Sonuç" kısmında (s. 267-286) yazar, üç ekolü daha önce değinmediği ya da değinse bile detay vermediği (örn. klasik ekol temsilcilerinin yaşadıkları dönemdeki milliyetçi akımdan etkilenmiş olmaları yorumu ya da eleştirisi) bazı özellikleriyle birlikte yeniden tanıtmış, aralarındaki temel görüş farklılıklarının altını bir kez daha çizmiş, ele aldığı ekol ve tarihçileri, 1- kronolojik sıra, 2- savundukları tez (Arap tezi-mevâlî tezi)⁶ ve 3- bu tezlere yakınlık ve uzaklıkları bakımından tasnif ve tefrik ederek konuyu daha anlaşılır kılmıştır. Öte yandan aynı ekol içinde değerlendirdiği tarihçilerin ayrıştıkları noktalara ve birbirlerine yönelik eleştirilerine değinmiştir. Tarihçilerin kaynaklara yaklaşımlarındaki farklılıklar üzerinde de duran yazar, örneğin bazılarının *Ahbâr*'ın öneminin abartıldığını

6 Yazarın "savundukları tez bakımından ekoller" adını verdiği şemada (şekil 5) bir yazım ya da baskı hatası yapılarak revizyonist olarak gösterilmesi gereken ekol post-revizyonist olarak gösterilmiştir (s. 269).

düşünürken, bazılarının da o olmadan ihtilali anlamının ve değerlendirmenin mümkün olmadığına inandıklarını ifade etmiştir.

Son söz olarak kitap hakkında şu hususların altını çizmek gerekiyor: Okuyucu kitabı tamamladığında yazarın ihtilal hakkında kendi görüşlerini daha sık dile getirmesi gerektiğini düşünebilir. Ancak yazar kitabın önsözünde değerlendirmenin büyük ölçüde okuyucuya bırakıldığını belirtmiştir (s. 11). Belli ki yazarın çalışmanın metodu ve kendisine koyduğu sınırların gereği olarak ihtilal hakkındaki rivayetlerin geçtiği kaynakları değil modern literatürü esas alması, kaçınılmaz olarak onu ihtilale dair kendi fikirlerini ifade ederken dikkatli ve temkinli olmaya mecbur bırakmıştır. Başka bir sorun, kitabın adındaki “Modern Dönem Batı Literatürü” tabiriyle büyük ölçüde İngilizce yazılan ya da İngilizce tercümesi bulunan eserlerin kastedilmesidir. Aslına bakılırsa değerlendirme ve karşılaştırma için yazarın kendisini İngilizce literatürle sınırlandırması anlaşılabilir. Zira bu alanda telif edilen eserlerin önemli bir bölümü İngilizcedir. Ayrıca dil ayrımı yapmaksızın tüm literatürü tek bir çalışmada değerlendirmek mümkün olmadığı için belirli bir sınırlandırmaya gitmek zorunludur ve kitabın kaynakçasına bakıldığında Türkçe kaynaklardan da geniş ölçüde yararlanıldığı görülmektedir. Ancak yazarın değerlendirme ve karşılaştırma için İngilizce literatür tercihini gerekçelendirirken Abbâsilerle ilgili çalışmalarda İngilizce yazılmayan ya da İngilizce tercümesi bulunmayan eserlere referans verilmediğini ve bu eserlerin kayda değer veriler içermediğini söylemesi (s. 18) metodolojik olarak sorunlu bir yaklaşımdır. Bu tarz bir gerekçe, yazar öyle düşünmüyor olsa bile, konuya aşina olmayan okuyucuda Abbâsiler ya da genel olarak erken İslâm tarihi hakkında sadece İngilizce yazılmış ya da İngilizceye çevrilmiş eserlerin yeterli bilimsellikte olduğu algısını oluşturabilir. Bu nedenle yazarın basitçe ihtilal hakkındaki literatürün çok geniş olması hasebiyle şimdilik böyle bir sınırlandırma yaptığını -ki bu gayet haklı bir gerekçe olurdu-, sonraki çalışmalarında diğer Batı dillerinde ya da Türkçe ve Arapça neşredilmiş eserleri de (örn. *Ahbâr*'ın nasirlerinden Abdülaziz Dürî'nin bir kısmı Türkçeye tercüme edilmiş çalışmaları) değerlendireceğini belirtmesi daha uygun olurdu. Öte yandan kitapta ihtilale dair belirli bir tespit ya da varsayımdan söz ederken bile listeli bir şekilde aynı ekole mensup müellifler için ayrı ayrı bahisler açılması tekrarlara sebebiyet vermiştir. Şüphesiz, aynı ekolden tarihçilerin de birbirlerinden farklı düşündüğü noktalar bulunmaktadır ve yazar ayrıntılı olarak bu noktaları okuyucuyla paylaşmıştır. Ancak kitapta yer yer aynı yorum ya da varsayımın her bir müellife ayrılmış farklı paragraflarda tekrar edilmiş olması okuyucu için yorucu olabilir. Tekrar baskıda bu yerlerin gözden geçirilip ihtilale dair belirli bir görüş ya da teorinin daha toplu ve rafine hâlde sunulması son derece düzgün bir Türkçe ile kaleme alınan eseri daha akıcı kılacaktır.

Bütün bunlarla birlikte Özdemir'in eserini, Türkiye'de Abbâsi ihtilali ya da daha geniş çerçevede Emevî ve Abbâsi dönemleri üzerine çalışan veya çalışacak olan tarihçilere modern literatüre ait belli başlı çalışmaların sunduğu bilgi, rivayet ve varsayımları ayrıntılı ve karşılaştırmalı bir şekilde tanıtmaya açısından değerli bir emek ve çaba olarak görüyor, daha da önemlisi eserin Türkiye'de alana yönelik ilginin artmasına katkıda bulunacağına inanıyoruz.